

יהודי בוכרה במבחן העושר הכלכלי

בן-ציון יהושע

בנימין בן דוד: "עדה קטנה – יזמים גדולים –

על שלוש החברות היהודיות-בוכריות הבולטות

בטורקסטן הרוסית", ירושלים תשע"ח.

בהוצאת מרכז אב"א לחקר תולדות קהילות

איראן, בוכרה ואפגניסטן, 181 עמ'.

ההקלות שניתנו ברוסיה הצארית לסוחרים היהודיים מבוכרה סייעו להתפשטות הדעה כי מצב היהודים בממלכה הרוסית טוב יותר ממצבם באמירות הבוכרית. כאשר כבש הצאר את מרכז אסיה בשנים 1864-1884, קידמו היהודים בברכה את בואם של הרוסים ואפילו סייעו להם. אמירות בוכרה היתה לווסל של רוסיה הצארית, וחלקים גדולים משטחה של האמירות עברו לשליטה רוסית ונכללו בחבל טורקסטן.

יהודים יכלו לסחור בחופשיות, לרכוש נדל"ן. יהודי בוכרה זכו למעמד נכבד הן בתחומי רוסיה, הן בתחומי טורקסטן הרוסית. יזמים יהודיים הקימו חברות ובתי-חרושת לעיבוד כותנה ומשי והעושר זרם. הכיבוש הרוסי בכללו סייע ליצירת מעמד סוחרים ותעשיינים בקרב יהודי בוכרה, שהיו מעטים יחסית במיספרם אך בעלי עוצמה כלכלית וכושר תחרות ניכר. השגשוג הכלכלי של חלק מיהודי בוכרה לא נוצר יש מאין. כבר בשנת 1825 החלו יהודים בוכריים לסחור עם רוסיה. הם יצאו לרוסים כותנה גולמית בסיטונות ויבאו טקסטיל ומוצרים אחרים.

השלטונות לא פגעו באוטונומיה היהודית, למעט מינוי של 'הרב מטעם' בדומה לשאר הפלכים של הממלכה הצארית. היהודים היו פטורים מלשלם דמי חסות (הג'זיה') שגבה מהם אמיר בוכרה. הם גם נחלצו מהדרישה לשלם שלושה רבעים מגודל הפיצויים שנדרשו הנסיכויות הכבושות לשלם לצאר הרוסי. רבים מבני ה'צ'לה' (יהודים שאולצו להתאסלם באמירות בוכרה וחיו כאנוסים) חזרו ליהדות שלמה בתחומי הממשל הרוסי.

העושר הביא את עשירי העדה הבוכרית להיאחז בארץ ישראל ובעיקר בירושלים שבה בנו את שכונת הפאר 'רחובות הבוכרים', ארמון המשיח בסגנון ארמונות איטליה, ואדריכל גרמני

תיכנן את רחובות השכונה בסגנון שתי וערב. היו עשירים שבנו בירושלים מעונות קיץ מפוארים, כדי לנוס מחום הקיץ המעיק של מרכז אסיה. ירושלים היתה מרכז של דפוס והוצאה לאור של הקהילות הבוכריות, והבולט בין המתרגמים והמוציאים לאור היה הרב שמעון חכם. שד"רים (שלוחי ארץ ישראל), שהגיעו בהמוניהם ל'ארץ הזהב' כדי לאסוף כספים לעניי הארץ ולתמוך כספית במוסדות חסד, בתי יתומים, בתי-חולים ומוסדות חינוך בארץ ישראל.

אמיר בוכרה רתח מזעם על תבוסתו לרוסים וראה ביהודים שעיר לעזאזל. הוא התנכל ליהודים וגזר עליהם גזירות כלכליות שהיו בגדר סחיטה, והמשך לניסיון להעביר יהודים על דתם. החלה הגירה המונית של יהודים מאמירות בוכרה לחבל טורקיסטן הרוסית, שנחשבה בטוחה לעומת אמירות בוכרה.

הסוחרים הרוסיים, שנפגעו כלכלית מההתחזקות היהודית ומהשגשוג הכלכלי של היהודים, גרמו לכך שהממשל הרוסי ביקש להגן על התעשייה הרוסית והוציא צווי גירוש למי שלא נולד בשטחים הרוסיים ונחשב לאזרח חוץ. הצרת צעדיהם של היהודים הבוכריים הביאה לכך שהתעשייה הרוסית התחילה לייצר ולייצא באמצעים טכניים מתקדמים אריגי כותנה ומשי, והתעשייה המקומית היהודית של ייצור בדים וצביעת בדים התדלדלה. יהודים חיפשו לעצמם מקורות פרנסה אחרים. כספי שוחד בלמו את גירוש היהודים ואיפשרו ליהודים לפעול בעיקר בערים קוקנד, מרגלאן (בעמק פרגאנה) ובסמרקנד.

ספרו של בנימין בן-דוד, חבר קיבוץ חניתה וצאצא של משפחת דוידוב, אחת מתוך שלוש משפחות בוכריות ענפות ועשירות, שבהן מתמקד ספרו 'עדה קטנה – יזמים גדולים'.

תוך שימוש במקורות ייחודיים ונדירים מארכיונים של ברית המועצות וחבר העמים, שלא היו נגישים עד לאחרונה, התאפשר למחבר לעסוק בהיסטוריה הכלכלית-חברתית של יהודי בוכרה בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים.

ספרו של בן-דוד מתמקד בשלוש משפחות עשירות: דוידוב, ועדיאייב, פותילאחוב. הן עשו את עושרן הרב על-ידי שליטה נרחבת על שדות כותנה ומנפטות רבות. למשפחת דוידוב היו אלפי דונמים של מטעי נשירים, כרמים ושדות כותנה לאורך מסילת הברזל טשקנט-סמרקנד, ובנוסף לזה היה להם נדל"ן רב בטשקנט ובמקומות נוספים. היו להם גם מפעל בירה ומכרות פחם. למשפחות ועדיאייב ופותילאחוב היו מפעלים לייצור סבון, שמן, מנפטות כותנה ושטחי אדמה נרחבים. העושר הרב היה מרוכז בתוך המשפחה כדי למנוע זליגתו לזרים.

עם השתלטות הבולשביקים על טורקיסטן (1 בנובמבר 1917), החברות הכלכליות העצומות של שלוש המשפחות התפרקו. גם סכסוכים בקרב הדור השני תרמו לנפילתן של החברות הללו. המשפחות העשירות נטמעו תרבותית בחברה הרוסית וחיו את חיי הבורגנות הרוסית בלבוש, במזון ובחינוך הילדים. חרף זאת, הזיקה לשורשים היהודיים היתה חזקה. הם הקימו בתי-כנסת משפחתיים והעלו את ירושלים בראש שמחתם, ובראשה שכונת הבוכרים, שבימי תפארתה היתה היפה בשכונות ירושלים ואולי של ארץ ישראל כולה.

ראוי לציון את מפעלו רב החשיבות של בנימין בן-דוד, שפתח בפנינו את עולמם הכלכלי-החברתי של עשירי העדה הבוכרית, בספר המבוסס על מקורות הרואים אור לראשונה.

